

2. FEJEZET

AZ ÁLLAMKÖZI KAPCSOLATOK ÉS NEMZETKÖZI VISZONYOK TÖRTÉNETE

Az államok közötti kapcsolatok kezdetei az első államok létrejöttének idejére vezethetők vissza. Az elmúlt, körülbelül 5000 évben szinte leírhatatlan változásokon ment keresztül a világ és a benne élő társadalmak. A gazdasági helyzet, a technikai tudás, a vallási-ideológiai háttér és a kommunikációs lehetőségek minden korban lényegesen meghatározták az államon belüli és az államok közötti viszonyokat is. A nemzetközi viszonyokat és jogot meghatározó legalapvetőbb intézmények és fogalmak, mint pl. az állam, a szuverenitás, a nemzet és a nemzetközi szervezet kialakulása és létrejötte mind történelmi körülmények miatt alakult ki. A modern nemzetközi jogi és politikai rendszer előzményei alapvetően az Európából kiinduló nyugati civilizációban keresendők, így a jelen fejezet célja áttekinteni az államközi kapcsolatok történetét annak érdekében, hogy a 21. század kihívásait jobban megértsük.

2.1. A KAPCSOLATOK KEZDETEI, ÓKORI GYÖKEREI

Az államközi kapcsolatok kialakulásának előfeltétele volt, hogy létrejöjjenek egymáshoz közel, az akkori közlekedési viszonyok szerint egymást elérő, viszonylag fejlett kultúrák. A civilizált társadalmak kezdetét a történettudomány Kr.e. 3000 környékére teszik, jelen tudásunk szerint ezt a Tigris és Eufrátesz völgyében, Mezopotámiában élő sumér nép hozta létre. Kezdetben városállami keretek között éltek a sumérok, nem egy egységes államban, és egymás közötti viszonyaikat a nemzetközi jog alapján rendezték. Két sumér városállam, Umma és Lagas között jött létre az első, az általunk ismert legrégebbi, **nemzetközi szerződés**, körülbelül Kr. e. 3000-ben.¹ Ez a szerződés a két városállam közötti határ megállapítására szolgált, a szerződés egy több évszázadon át tartó határvitát zárt le, azonban nem túl sok sikerrel, ugyanis az ummai fél azt hamarosan megsértette. Ennek eredményeként újra fellángolt az erőszak a két városállam között.²

A nemzetközi szerződés fogalma

Az államok és a nemzetközi jog arra feljogosított alanyai között létrejött akaratmegegyezés, amellyel nemzetközi jogokat és kötelezettségeket hoznak létre, módosítanak vagy szüntetnek meg.

Bővebben lásd: SZALAI 2018b.

Ez a történet ékesen bizonyítja az ókori viszonyokat: az egymás mellett élő államok között létezett kapcsolat, sokszor jog által (is) szabályozott formában, és tipikusan az egymással **háborúzás** jellemezte.

Kr. e. 3000 és 1500 között a Közel-Kelet és Észak-Afrika térségében számos állam jött létre, olyanok, mint Akkád Királyság, Asszíria, Babilónia, Egyiptom, Perzsia. Az egymással háborúzás mellett azonban megjelentek az együttműködés békés formái is, így a kereskedelmi kapcsolatok és szövetségek létesítése.

¹ NAGY 1995, 7. o.

² SÜLYÖK 2014, 479-488. o.

Az időszámításunk előtti mintegy 1500–1000 évben a mai civilizációnknak közvetlen alapokat nyújtó államok alakultak ki, így a hellén (görög) városállamok, Izrael és Judea, kínai és indiai államok, a maja állam Közép-Amerikában, majd pedig a Római Birodalom. Az élenkülő **kereskedelem** mellett megjelent a követek küldése, barátsági és meg nem támadási szerződések kötése, katonai szövetségesi szerződések kötése, választott bírászkodás alkalmazása, békeszerződések kötése, és hadijogi szabályok is, pl. hadüzenet küldése vagy a hadifoglyok kicserélése.³ A békés együttműködés azonban általában csak időszakos volt, a hatalmi viszonyok újrendezése háború útján valósult meg.

Az államközi kapcsolatok és nemzetközi jog alakulása szempontjából virágzóbb korszakok azok voltak, amelyben a hasonló méretű és erejű, egymáshoz „közeli” államok léteztek, míg a nagy birodalmak kialakulása és léte nem kedvezett ennek. Pl. a kínai fejedelemségekből Kr. e. 221-ben létrejövő egységes Kínai Birodalom vezetője, a kínai császár minden ember feletti uralkodónak tekintette magát, és mivel mindenki az ő alávetettje, így együttműködésre, békés kapcsolatokra sem volt lehetőség a szomszédos vagy távolabbi népekkel.⁴ A nagy birodalmaknak nincs szüksége a nemzetközi rendszerre, a többi állammal való hatalmi egyensúlyra.⁵ (Ugyanakkor az is igaz, hogy a nagy birodalmak bukását követő anarchikus időszakok, amilyen pl. Európában a 9–10. század, vagy Kínában a nagy dinasztiák egységes uralma közötti időszakok, sem a nemzetközi együttműködést és fejlődést mozdították elő. Ezek az időszakok a hatalmi egyensúly újra megteremtését jelentették, leginkább háború útján.)

Ebben az időszakban jön létre az öt **világvallás** közül négy: a judaizmus (zsidó vallás), a kereszténység, a hinduizmus és a buddhizmus. (Az iszlám majd csak az i. sz. 6. században alakul ki.)

2.2. A KÖZÉPKOR ÁLLAMKÖZI KAPCSOLATOK – A RÓMAI BIRODALOM FELBOMLÁSÁTÓL A HARMINCÉVES HÁBORÚIG

A korai középkor elejéig szinte teljesen centralizált Európa fokozatosan decentralizálttá kezdett válni: a Római Birodalom i.sz. 395-ben kettészakadt, és a Nyugat-Római Birodalom 81 évvel később, 476-ban, köszönhetően a germán törzsek folyamatos támadásának, összeomlott. Helyén a germán törzsek új államokat hoztak létre, pl. a Frank Birodalmat és a Gót Királyságokat. Kevés olyan állam volt azonban csak ezek között, amelyek évszázadokon át tartósnak bizonyultak volna. A legerősebb közülük a Frank Birodalom (482–843) volt, amelyben elsőként alakult ki a hűbériség, más néven a **feudalizmus** rendszere. A hűbéri kötelek kialakulása és a feudalizmus válasz volt a hiányzó erős központi hatalomra, mivel magánkézbe adott olyan jogosítványokat, amelyek egy erős, központosított rendszerben az állam „kezeiben” lennének (pl. adószedési és jogalkotási jogosítványok). Ezzel stabil rend jött létre, ez a gazdasági és társadalmi berendezkedés az 1800-as évekig meghatározta az európaiak életét. (Habár ehhez hozzá kell tenni: Kínában már a 3–4. évszázadban a feudalizmusnak megfelelő viszonyok voltak.)

A 900-as évekre lezárult a népvándorlás, viszonylagos béke volt Európában, és a hatalmi viszonyok meghatározójává mindinkább a földtulajdon vált. Ebben az időszakban gyenge volt a királyi hatalom, a földesurak egymással harcoltak a központi hatalom megszerzése érdekében, a királyok a hatalmukat föladományokkal próbálták biztosítani, amelyért cserébe járadékot és hűséget kívántak a hűbérestől. A Római Birodalom szétesésével megszűnt a távolsági kereskedelem és az úthálózatot sem tartották karban, így minden áru megtermelése helyben vált szükségessé. Ennek eredményeként a pénzforgalom is jelentősen visszaszorult, a hűbérúri járadékok megfizetése túlnyomó részét terményben fizették meg, nem pénzben (a pénzjáradék csak a fejlettebb feudalizmus idején vált lehetővé).

³ NAGY 1995, 8–15. o.

⁴ NAGY 1995, 9. o.

⁵ KISSINGER 1998, 21. o.

Az egyre szövevényesebbé váló hűbéresi rendszer a nemzetközi viszonyokra is hatott, a **hierarchikus rendszer** megjelent a különböző államok uralkodói között is. Pl. az angol királyok az 1000-es évektől kétszáz éven keresztül a francia király hűbéresei voltak (egészen addig, amíg *Földnélküli Jánost* meg nem fosztja a francia király bírósága a földjeitől a hűbéresküje megszegése miatt – ekkor kapja ezt a gúnynevet). Ez hűbéresi függést jelentett még úgy is, hogy az angol királyoknak a francia királyság területén nagyobb birtokaik voltak, mint magának a francia királynak.⁶

Évszázadokon keresztül a hierarchia élén a pápa, a római keresztény egyház feje állt. A világi és egyházi hatalom közötti küzdelem és annak eldöntése, hogy a világi uralkodó vagy a pápa hatalma a nagyobb-e, évszázadokon keresztül tartott. Az uralkodásuk felsőbbbségéről folyó vita ellentmondásos volt, mert gyakran a pápának és az uralkodónak kölcsönösen szüksége volt egymásra ahhoz, hogy hatalmukat meg tudják tartani. Így pl. *Nagy Károly*, frank uralkodó (768–814) a nyugati egyház egyik legfőbb támogatója volt, ezért a pápa őt a Szent Római Birodalom császárává koronázta. *Nagy Károly* ezért cserébe védelmet ígért a pápának és azt, hogy a kereszténység nevében egyesíti Nyugat-Európát. A valóságban azonban az egységes központosított hatalom létrehozása nem sikerült, a valóságban egymástól szétszórta élő népcsoportok kisebb egységeket alkottak, az egyház univerzalizmusra és centralizmusra vonatkozó igényével szemben.⁷

Eközben Kelet-Európában megmaradt a Kelet-Római Birodalom, a 7. századtól Bizánci Birodalom néven, és 1453-ig létezett is, amíg az Oszmán Birodalom terjeszkedése miatt meg nem szűnt. A Bizánci Birodalomban a latin helyett a görög nyelvet használták, az állam működését tekintve a római hagyományok folytatásával. Vallásilag keresztény volt, amely 380-tól az egész Római Birodalom területén államvallás volt.

1054-ben kettészakadt a **keresztény egyház**, és így Európa keleti felén az ortodox keresztény vallás működött a bizánci pátriárkával az élén, míg Nyugat-Európában a latin nyelvű egyház, élén a római pápával. A bizánci pátriárka hatalma jóval csekélyebb volt, mint a római pápáé, és a római keresztény egyház jóval több európai államot fogott át, mint a keleti keresztény.

Miközben Európában a keresztény vallás lett az általánosan elfogadott, addig a 600-as években az Arab-félszigeten kialakult az ötödik világvallás, az iszlám. A világ lakosságának túlnyomó része napjainkban is az öt világvallás valamelyikét gyakorolja, és az a kulturális identitást alapvetően meghatározza. Napjainkban a politikai ideológiák helyett újra a kultúrán és valláson alapuló civilizációs jellemzők a meghatározóak, és ez egyes tudósok, pl. *Samuel Huntington* szerint a civilizációk összecsapásához is vezet, mivel jelenleg a civilizációk közötti erőegyensúly módosulása zajlik.⁸

A vallások és kultúrák közötti versengés, sőt háborúzás hosszú történetre nyúlik vissza, ennek két jelentősebb történelmi példáját látjuk az 1000 és 1500-as évek közötti időszakban. Az egyik ezek közül a keresztes háborúk, amikor az iszlám térhódítását próbálták az európai keresztények megakadályozni a Közel-Keleten, a másik pedig az Európa területén zajló zsidóüldözések, pl. az 1300-as évek német területein.

Az 1300–1500-as években a feudalizmus miatti széttagoltság következtében még mindig jelentős akadályai voltak a szabad közlekedésnek és szárazföldi kereskedelemnek. Mind az utakon, mind a folyókon általános volt a vámok szedése, ami jelentősen megdrágította az egyébként is rossz körülmények közötti szállítást. Ez egyrészt gátolta a gazdaság fejlődését, másrészt előnybe hozta a tengerparti államokat, mivel a **tengeri kereskedelem** akadálytalanul fejlődhetett. Ezt tanúsítja pl. az 1400 és

⁶ BLOCH 2002.

⁷ MINGST 2011, 32. o.

⁸ HUNTINGTON 2004.

1500-as években keletkezett számos nemzetközi tengerjogot leíró könyv, valamint uralkodói rendelet. Ráadásul a törökök terjeszkedése és Bizánc bukása jelentősen megnehezítette az Ázsia és Európa közötti levantei kereskedelmet, ami szintén annak kedvezett, hogy új tengeri útvonalakat keressenek a Földközi-tenger térségének államai (velenceiek, spanyolok, portugálok).⁹

A tengeri kereskedelem több százéves zavartalan fejlődése számos eredményt hozott: kialakult egy nemzetek közötti kereskedő közösség (transznacionális hálózat), amelynek a pénzügyi érdekei már nem csak egy állam területére korlátozódtak, és jelentős vagyonhoz jutottak. Az érdekeik védelme vezetett a konzuli kapcsolatok és védelem kialakulásához. Megismertek más kultúrákat és szélesebb körű világi ismeretekre tettek szert, mint a kizárólag az egyháztól szerzett tudás, ami Európa túlnyomó részén kizárólagos oktatást nyújtott. Újra felfedezték az ókori eszméket, a klasszikus irodalmat és filozófiákat, amelynek hatására kialakult a reneszánsz kultúra és humanizmus. Ebben a korban megtalálhatóak már az individualizmus gyökerei, és az egyház által egyetemesnek titulált erkölcsi rend relativizálása (ld. pl. *Machiavelli* A fejedelem című írását, amelyben szerinte az uralkodónak csak az állam érdekében kell cselekednie és nem az egyház vagy valamilyen más, univerzális értékrendre tekintettel).¹⁰

A tengeri közlekedés és kereskedelem fejlődése egyre messzebbi területek **felfedezéséhez** vezetett, 1470-től keresték a portugál hajósok az Indiába vezető tengeri utat. 1487-ben *Diaz* megkerülte Afrika déli csúcsát, a Jöreménység fokát, 1492-ben *Columbus* nyugatnak indulva felfedezte az amerikai kontinenst, majd 1498-ban *Vasco de Gammának* sikerült körbehajóznia Afrikát és eljutni India nyugati partjához. Ezeknek a felfedezéseknek köszönhetően megindult a gyarmatosítás, először leginkább Spanyolország és Portugália részéről, majd körülbelül száz évvel később az angolok, a hollandok és a franciák is csatlakoztak ehhez. A **gyarmatokat** az 1500-as években a közép- és dél-amerikai földrészen hozták létre, azonban az afrikai kontinens felfedezéséből is hasznot húztak: onnan vitték a gyarmatokra a munkaerőt. Az afrikaiak elhurcolása rendkívül erőszakos módon történt, becslések szerint minden ép-ségben az amerikai földrészre szállított rabszolgára három megölt vagy a borzalmas szállítási körülmények miatt meghalt rabszolga esett.¹¹ A gyarmatokat a gyarmatosító a birodalma részének tekintette, és így jelentősen megnőtt az a térség, ahol az európai és keresztény nemzetközi jog érvényesült. Ráadásul a gyarmatosításból származó vagyon gyors ütemű gazdasági és technikai fejlődést, amelynek társadalmi hatása is lett: a feudalizmust fokozatosan felváltotta az egyre jobban központosított monarchia.

Miközben az 1500-as években a tengerek felfedezése és a felettük gyakorolt uralom kialakítása kötötte le az Atlanti-óceánhoz közeli államokat, addig az európai kontinens szárazföldi területeinek jelentős részén két lényeges jelenség zajlott párhuzamosan: az egyik a Török Birodalom terjeszkedése és folyamatos támadása délkelet felől, a másik pedig a katolikus egyház gyengülése. Az 1517-ben megindult **reformáció**, *Luther* tanainak a kihirdetése és a protestáns egyháznak a létrejötte gyorsan népszerűvé tette az uralkodói körökben is. A protestáns hitet felvevő uralkodók így megszabadulhattak a pápa fennhatóságától és ezt még a katolikus hitben maradt uralkodók (pl. a francia király) is szerették volna elérni.

Európa vallási megosztottsága és az ehhez társuló hatalmi átrendeződés háborúkhöz vezetett. 1618-ban vallásháborúként indult az európai államok jelentős részére kiterjedő háború, amely aztán harminc évig tartott és a hatalmi viszonyok lényeges átrendeződését eredményezte. 1452-től a Német-Római Császárság élére a német választófejedelmek a Habsburg-családból választottak császárt. Ez a cím ugyan biztosította a legfőbb hatalmat, mégis jelentős jogok és hatalom maradt az egyes fejedelemségeket vezető kezében. Az 1500-as években a császárság számos területén áttértek a fejedelmek a protestáns hitre, és noha az osztrák és bajor területekről hathatós ellenreformáció indult, mégis 1555-re

⁹ NAGY 1995, 26. o.

¹⁰ MINGST 2011, 34. o.

¹¹ NAGY 1995, 27-28. o.

(augsburgi vallásbéke) elérték, hogy az evangélikus vallás egyenrangú legyen a katolikus vallással. A vallásbéke keretében a Habsburg császár elfogadta, hogy a fejedelmek maguk választhatják meg vallásukat és a hozzájuk tartozó területen is azt a vallást gyakorolják (innen ered az „akié a föld, azé a vallás”, latinul *cuius regio, eius religio* mondás). Azonban a Habsburgok az 1600-as évek elejére újra erőteljes központosítási igényekkel léptek fel és a szabad vallásgyakorlásukat és jogukat féltő protestáns fejedelmek 1608-ban létrehoztak egy szövetséget, a Protestáns Uniót az érdekeik védelmében. 1618-ban azonban a császári helytartótanács az akkor a német-római birodalomhoz tartozó Csehországban betiltotta a protestáns vallás gyakorlását. Erre válaszként a protestáns cseh rendek kidobták a helytartótanács két tagját a prágai vár ablakán (a közismert defenestráció története) és Habsburg-ellenes lázadás indult, amely egyben a kezdetét is jelenti a **harmincéves háborúnak**.

A Német-Római Császárságon belül zajló harcok azonban hamarosan európaivá váltak, mivel szinte az összes európai állam beavatkozott valamelyik fél oldalán. Anglia, Hollandia és Franciaország a Habsburg-ellenes protestáns fejedelmeket támogatta, főleg pénzzel, míg Dánia, Svédország és a *Bethlen Gábor* vezette Erdélyi Fejedelemség a harcokban is részt vett a saját hadseregeivel a protestánsok oldalán. A Habsburgokat támogatta a pápa, a velenceiek és a katolikus német fejedelmek, főleg a bajorok, valamint a szintén Habsburg spanyol király. A háború egyébként nem csak Európa területén zajlott, mivel Hollandia és Portugália Dél-Amerikában és Kelet-Indiában is harcolt egymás ellen a gyarmati hatalomért.¹²

A háború első 18 évében összességében a katolikus szövetség bizonyult erősebbnek, azonban 1635-ben Franciaország, élén *XIII. Lajos* és *Richeliu* bíborossal hadat üzent a Habsburgok vezette Spanyolországnak (amelynek egyébként az uralkodója, *IV. Fülöp* XIII. Lajos feleségének, Habsburg Annának a testvére volt). A francia csapatok lerohanták Észak-Itáliát, a Rajna-vidéket, a Dél-Németalföldet és újra bevonták a harcokba a svédeket, akikkel szövetségre léptek. 1642-től a francia és svéd haderő sikert sikerre halmozott, legyőzték a spanyol, osztrák, bajor seregeket is és 1648-ra egyértelművé vált fölényük a Habsburgokkal szemben.¹³

A harmincéves háború egész Európát jelentősen megviselte, becslések szerint az akkori európai népesség harmada-negyede odaveszett. Ennek több oka is volt, egyrészt ezek a csaták már nem hasonlítottak a középkori lovagi csatákra, sokkal inkább a modern, totális háborúhoz. Ennek legismertebb példája a protestáns Magdeburg kifosztása és lerombolása 1631-ben, ahol körülbelül 25 ezer ember égett halálra a felgyújtott városban, míg az ezt elkövető császári seregek és Katolikus Liga hadseregének tagjaiból 300 veszett oda a harcban. A polgári lakosság pusztulásának másik oka a tifusz és pestisjárványok voltak, valamint az élelem hiánya. Az egyre kaotikusabb háború során többször is felmerült a békekötés, azonban ez rendkívül lassan haladt. 1641-ben született meg az első előzetes megállapodás a béketárgyalások helyszínéről, azonban a tényleges tárgyalások csak 1645-ben kezdődtek meg és 3 évbe tellett, mire ténylegesen létre is jött a békeszerződés.¹⁴

1648-ban, két helyszínen, Osnabrückben és Münsterben írták alá a békeszerződéseket, mivel mindkettő Vesztfáliában van, így lett a neve **vesztfáliai béke**. A békeszerződésekben alapvetően három témát kellett szabályozni: a vallási kérdést, a területi kérdéseket és a német-római császár hatalmi jogait és viszonyát a fejedelmekkel.

A vallás kapcsán a békeszerződések kimondták, hogy nem lehet különbséget tenni a katolikus, evangélikus és a református birodalmi rendek között, és az augsburgi **vallásbéke** vívmányainak egy részét megerősítették. A rendelkezés a magánéleti vallásgyakorlásban toleranciát hirdetett, a fejedelmek

¹² CSIKÁNY 2005.

¹³ Uo.

¹⁴ LÁZÁR 2009, 28-45. o.

nem alkalmazhattak kényszert a más vallásúakkal szemben (kivéve, hogy a békekötés utáni öt évben száműzhették őket a területről). (Ez azonban nem vonatkozott az osztrák örökös tartományokra, ahol csak a katolikus hitet ismerték el.)

Ahogy a vallási szabályoknak is hatása volt a császár és a birodalmi rendek viszonyára, úgy a területi rendelkezéseknek is. A Német–Római Császárság 296 önálló fejedelemségre és számtalan szabad városra bomlott fel, valamint kivált belőle és önálló államként ismerték el Svájcot és Hollandiát. Egyes német fejedelemségek is megerősödtek, különösen Brandenburg–Poroszország, amely jelentős területtel gazdagodott a békekötés eredményeként. A békekötés révén a Habsburgok kénytelenek voltak elismerni, hogy a német–római császári cím nem jelent felsőbbrendűséget, az uralkodói hierarchia addigi rendszere megbukott. A német birodalmi rendek jogot kaptak arra, hogy szabadon szövetkezzenek külső hatalmakkal és önálló külpolitikát folytathassanak, a császár pedig csak a fejedelmek beleegyezésével köthetett nemzetközi szerződést vagy üzenhetett hadat. A béke visszaállította a birodalmon belüli kereskedelmi szabadságot, és elrendelte a háború miatt létesített vámhatárok eltörlését. A Császárság maga formálisan 1806-ig fennmaradt (*Napóleon* szüntette meg), de az inkább **független államok szövetségévé** vált, már nem jelentett nagyhatalmi erőt. A Habsburgok által vágyott, központosított német egység helyett a harmincéves háború után több mint kétszáz évnyi szétszabdaltság következett, amelynek a hatása a 20. századi eseményekig követhető.

Franciaország a háború győzteseként valódi nagyhatalommá vált és megkapta Elzászt, valamint megszállhatta Piemontot (Északnyugat-Itália). A Habsburgok veresége maga után vonta a **pápai hatalom csökkenését**, és a békekötéssel megszűnt a pápa felsőbbrendűsége még a katolikus uralkodók felett is. Eddigre egyértelművé vált, hogy még a katolikus uralkodók sem veszik figyelembe az egyház érdekeit.¹⁵ Az egyenrangú és különálló német fejedelemségek, valamint az egyház felsőbbrendűségének megszűnésével az állami hatalom önállósága, a területe feletti kizárólagossága (szuverenitása) és a világi jellege a gyakorlatban is testet öltött.

A vesztfáliai békeszerződések előbbieken felsorolt konkrét területi, vallási és politikai rendelkezései messzemenő hatást gyakoroltak a nemzetközi kapcsolatokra, így ezt az eseményt tekintjük a **modern nemzetközi kapcsolatok**, a modern diplomácia és számos, a mai napig alkalmazott nemzetközi jogelv kezdetének. Innen eredeztetjük az államok szuverenitásának elvét és az államok egyenlőségét, amelyek a 21. században is meghatározó **nemzetközi jogi alapelvek**. A nemzetközi kapcsolatokban több száz évre meghatározóvá vált az erőegyensúly megteremtésére törekvő politizálás Európában. A vesztfáliai béke eredményeként az államok olyan csoportja jött létre, amelyek az 1800-as évekig uralták a világot. Ez egy megegyezéssel béke volt, amelyben nem az ellenfélén való teljes bosszúállás volt a cél, inkább a tartós béke elérése (követve ezzel a korszak több gondolkodójának is javaslatait, pl. *Grotiust, Erasmust, Machiavellit és Bodint*). A **modern diplomácia** kialakulásában jelentős szerepet játszott, hogy a béke létrejött mintegy kétszáz állam (túlnyomó része kicsi német fejedelemség) érdeke volt. A béketárgyalásokon ebből körülbelül száz állam képviselője tudott megjelenni. A tárgyalások tipikusan követek útján zajlottak, nem közvetlenül az uralkodók között és évekig tartottak.¹⁶

A vesztfáliai békeszerződések eredményei

- vallásbéke;
- államok szuverén egyenlőségének elve;
- a modern nemzetközi kapcsolatok kezdete;
- a modern diplomáciai kapcsolatok kezdete;
- hatalmi egyensúly doktrínája.

¹⁵ Uo.

¹⁶ HADFI–KOLOZSVÁRI 2009.

A békére törekvő filozófiák és a harmincéves háború lezárása ellenére Európában nem lett béke. A Német–Római Birodalom meggyengülését és a Habsburg-család osztrák és spanyol ága közötti elhidegült szövetséget kihasználva Franciaország nem az európai erőegyensúly megőrzésére, hanem saját hatalmának növelésére törekedett a 17. század második felében. Ezt *XIV. Lajos* állama el is érte, mivel a számtalan háború eredményeként megszerezte Belgiumot, és évtizedekig harcolt sikerrel a spanyolok és hollandok ellen. Eközben az osztrák Habsburg-ágot az Oszmán Birodalom elleni harc kötötte le, amely eredményeként a magyar területekről is kiűzik a törököket és 1699-ben békét kötnek a Habsburgok a törökökkel (karlócai béke). Európa nyugati és keleti felén is a központosított, abszolutista állam vált a jellemzővé az 1600-as évek második felében, 1700-as évek elején.

Még tartott a harminc éves háború a kontinensen, amikor Angliában kitört a forradalom. Az **angol polgári forradalom** több békés és háborús szakaszból állt 1640 és 1688 között. A több évtizedes parlamenti viták, háborúk, vallási intolerancia, anarchia és *Oliver Cromwell* néhány évig tartó diktatórikus köztársasága után 1688-tól egy nyugodtabb korszak köszöntött be. *Orániai Vilmos* trónra kerülése után, 1689-ben elfogadták a Jogok Nyilatkozatát (*Bill of Rights*), amely alkotmányos monarchiává tette Angliát. Ezzel első példája lett a nem abszolutisztikus hatalomgyakorlásnak, ahol a parlamentnek jelentős szerepe van. Az 1600-as évekbeli angol forradalomnak fontos eredménye volt, hogy a későbbi európai forradalmak (az 1700-as évek végi francia és az 1840-es évek összeurópai forradalmai) az Egyesült Királyságban nem eredményeztek hasonló eseményeket. Ráadásul Anglia és Skócia 1707-ben bekövetkezett egyesülése is gazdasági növekedést hozott. Ez a tartós belső béke és kiegyensúlyozott hatalomgyakorlás lehetővé tette az ipar, gazdaság és technológia fejlődését, és azt, hogy innen indult az **ipari forradalom** az 1700-as évek közepén. Ekkor írta meg *Adam Smith*, a modern közgazdaságtudomány skót atyja, A nemzetek gazdagsága című művét, amelyben kifejti a munka, mint érték és a munkamegosztás elméleteit és az állam beavatkozásától mentes, szabad kereskedelem és gazdasági liberalizmus fontosságát.¹⁷ A *Smith* által leírtak alapvető hatást gyakoroltak az államok gazdasági döntéseire és a 20. században világméretűvé váló szabad, vámok nélküli kereskedelmet támogató nemzetközi együttműködések, pl. a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) létrehozására.

Az ipari forradalom

Az ipari forradalom egy összetett jelenség, amelynek része a technológiai fejlődés, a tőkefelhalmozás, a tudományos fejlődés, a fejlett kereskedelmi hálózat kialakulása, a feudális kötöttségek megszűnése és a szabad munkaerő léte, és nem utolsósorban az anyersanyag-gazdagság, amely az egyre bővülő gyarmatokról származott. Az ipari forradalom egyik távoli eredménye az 1800-as évek második felében az első kormányközi nemzetközi szervezetek létrehozása. Az ipari forradalom több hullámban zajlott, így az 1700-as években, majd az 1800-as évek második felében és újabb lendületet kapott az 1900-as évek második felében is.

Míg az angoloknál a 17–18. század fordulója a több évtizede várt békét hozta el, addig a többi európai hatalom többsége számára újabb háborút: az 1701 és 1714 között zajló spanyol örökösödési háború megint érintette a kontinens országait. Mivel a spanyol Habsburg-ág kihalt, a háborút lezáró utrechti békével a spanyol trónt is a francia uralkodócsalád, a Bourbonok kapták meg. Ekkor szereztek meg az angolok a spanyoloktól Gibraltárt, valamint néhány dél-amerikai gyarmati területet és a tengeri rabszolga-kereskedelem kizárólagos jogát. A vesztfáliai egyensúly tehát inkább csak a Német–Római Birodalmon belül érvényesült, azon kívül folyamatos volt a hatalmi viszonyok kisebb mértékű átren-

¹⁷ SMITH 2011.

deződése, valamint a hatalmi harcok „áttétele” más kontinensekre. A minél több **gyarmati** terület megszerzéséért folytatott **háborúk** visszatérően jelen voltak az angolok, spanyolok, franciák, hollandok és portugálok között Észak-Amerikában, Ázsiában és Afrikában. Míg a brit uralom 1760-ban kezdődött Indiában (és eltartott 1947-ig!), addig Franciaország ekkoriban jelentős gyarmati területeket veszített, főként az angolok javára, pl. Kanadát.

A vesztfáliai erőegyensúllyal és kisebb mértékű, illetve földrajzilag áttett hatalmi harcokkal jellemzett korszak az 1770-es években már jelentősebb változást hozott a nyíltabb és erőteljesebb hatalmi harcoknak köszönhetően. Poroszország jelentősége nagyban megnövekedett Lengyelország első felosztása miatt (majd a század végére Lengyelország teljesen megszűnt és csak 1918-ban állt helyre államisága). Az Orosz Birodalom a megelőző évtizedekben fokozatos hatalmi erősödésen ment keresztül és stratégiaiilag fontos területeket szereztek a törököktől, többek között a Krím-félszigetet is, így kiépíthették a fekete-tengeri haditengerészeti flottájukat (amely területnek a 21. század elején még mindig jelentősége van, gondoljunk csak a Krím 2014-es annektálására Ukrajnától).

Az 1700-as évek második felének eseményei közül azonban kettő emelkedik ki különösképpen: az egyik az amerikai függetlenségi háború (1775–1783), a másik a francia forradalom (1789). A centralizált és abszolutista hatalom ellen érvelő felvilágosult gondolkodásnak jelentős szerepe volt mindkét esemény bekövetkezésében. Számos filozófus és író, pl. *Locke*, *Voltaire* és *Montesquieu* érvelt az állam hatalmának korlátozása mellett. Kifejtették, hogy az állami hatalomnak a néptől, a társadalomtól kell fakadnia és a nép és a hatalmat gyakorlók között egyezségnek, ún. társadalmi szerződésnek kell fennállnia. Ez az egyezség biztosítja a hatalom legitimitását, azt, hogy a nép elfogadja az uralkodót és az általa hozott jogszabályokat. A **felvilágosodás** eszméi válaszként születtek az abszolút hatalmat gyakorló, a nép érdekeit nem kellőképpen figyelembe vevő uralkodók ellen. Ezzel megjelentek a máig ható politikai liberalizmus eszméi is a korábban említett smithi gazdasági liberalizmus mellett. Ezeket az eszméket befoglalták a függetlenségi háború eredményeként létrejövő Amerikai Egyesült Államok alkotmányába, lehetővé téve egy világhatalom kialakulását.

A **francia forradalom** kitöréséhez is a felvilágosodás eszméi, az abszolutista hatalomgyakorlás pénzügyi és társadalmi csődje, a jelentős mértékű népességnövekedés, az egyre szélesedő polgárság és a kiváltságos rendek közötti érdekellentétek vezettek. A forradalom nem sokáig maradt Franciaország belügye, két évvel később bevonódott Ausztria és Poroszország, majd *XVI. Lajos* lefejezését követően, 1793-ban létrejött az első nemzetközi összefogás az első francia köztársaság ellen. Anglia, Hollandia, Portugália, Spanyolország, a Német–Római Birodalom és itáliai városállamok szövetkeztek, részben a francia monarchia helyreállítása érdekében, azonban jelentősebb részben területszerzési céllal. Ez a koalíció nem volt különösebben sikeres, és a francia területek gyarapodását eredményezte, így 4 év után felbomlott. Egy évvel később, 1798-ban létrehozták a második koalíciót, amelyben a Franciaországgal határos államokon kívül részt vett a Török Birodalom, Portugália, sőt egy rövid ideig még Oroszország is. Ez a szövetség sem érte el a célját az ún. **francia forradalmi háborúkban**, és az egyes tagjai sorra békét kötöttek a franciákkal, utolsóként az angolok 1802-ben. Mindazonáltal a területi viták megoldatlanok maradtak, így 1803-ban folytatódta a háború. Ezt a szakaszt már **napóleoni háborúknak** nevezzük (noha *Napoleon* már korábban, 1799-ben Franciaország vezetője lett), és 1815-ben ért véget *Napoleon* vereségével. Ez alatt a 12 évnyi háború alatt öt különböző nemzetközi koalíció jött létre *Napoleon* ellen, alapvetően az Egyesült Királyság vezetésével.

Magát a hadiállapotot az első (1814) és második (1815) párizsi béke zárta le, azonban megállapodtak abban, hogy Európa összes állama egy általános konferencián fogja a területi rendezést és a tartós béke feltételeit megállapítani. Így 1814–1815-ben a Bécsbe összehívott nemzetközi konferencia, más néven a **bécsi kongresszus** tartalmazta az összeurópai egyezséget.

- Európai Koncert és a konferencia-diplomácia kialakulása;
- a többoldalú nemzetközi kapcsolatok előnyben részesítése a kétoldalúakkal szemben (multilateralizmus);
- diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó új nemzetközi szabályok;
- hatalmi egyensúlyra törekvő politizálás helyreállítása;
- népszuverenitás eszméje;
- nacionalizmus eszméje;
- alapvető emberi jogok megjelenése.

A bécsi kongresszuson nagyrészt helyreállították a napóleoni háborúk előtti államhatárokat, azonban történtek területszerzések is: pl. lengyel területeket kapott Oroszország, Ausztria és Poroszország, Anglia megkapta Máltát és több holland tengerentúli területet, a hollandok megkapták Belgiumot és Luxemburgot, Svédország megkapta Norvégiát Dániától (kárpótlásként, amiért 1809-ben „elvesztette” Finnországot az oroszok javára), Ausztria pedig megkapta Velencét és Lombardiát. Az államok kijelentették, hogy a vesztfáliai békében önálló államként elismert Svájcnak állandó semlegességet biztosítanak, amelyet azóta is tiszteletben tart minden állam.

A Bécsben elfogadott megállapodás helyreállította a Bourbon-dinasztia hatalmát és némileg módosult formában újrateremtette az európai államok között a vesztfáliai békével elfogadott erőegyensúlyt. A tartós európai béke és erőegyensúly létrehozása érdekében elhatározták, hogy az Egyesült Királyság, Ausztria, Oroszország, Poroszország és Franciaország közösen fogják intézni a fontosabb európai ügyeket. Ezt az együttműködést **Európai Koncert**nek nevezzük, amelynek a megvalósítását rendszeres többoldalú diplomáciai tárgyalások lebonyolítása útján képzelték el. Természetesen korábban is volt már példa több állam tartós együttműködésére, de ez a rendszeres konferencia tartása előrevetíti a nemzetközi szervezetek világát (pl. az 1919-ben létrejövő Népszövetséget) és a 20. században nagy jelentőségre szert tevő multilateralizmust. A bécsi kongresszuson az is előrelépést jelentett a vesztfáliai béke tárgyalásaihoz képest, hogy egy helyszínen, együtt tárgyaltak az államok képviselői, és nem csak követek útján, hanem a legfelsőbb állami vezetés szintjén (így pl. részt vett rajta *III. Frigyes Vilmos*, porosz király, *I. Sándor*, orosz cár, *I Ferenc* császár és *Metternich* kancellár Ausztria képviselőjében, *Talleyrand*, francia miniszterelnök, és számos állam külügyminisztere).

A többoldalú diplomáciai tárgyalások lebonyolítását könnyítették meg a bécsi kongresszus által hozott, a **diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó új nemzetközi szabályok** is. A középkori Európában az egyes államok követei szigorú hierarchiába rendeződtek, amelyen természetesen az államok folyton változtatni szerettek volna és a vélt vagy valójában növekvő hatalmuknak megfelelő pozíciót szerettek volna szerezni. Ez folyamatosan vitákhoz vezetett és megnehezítette a többoldalú tárgyalások lebonyolítását. Ráadásul az erőegyensúly helyreállítására törekvő kongresszuson kevésbé lett volna szerencsés újra egy komplex hierarchia kialakítására koncentrálni, így tehát döntés született a korábbi gyakorlat megreformálásáról. A követek rangsorának megállapításában így már a szuverén egyenlőség lett az alapelv, és nem a vélt vagy valós hatalom. A kongresszus által lefektetett egyes diplomáciai szabályok, pl. az állandó követségek és diplomáciai kapcsolatok létesítésére vonatkozóak, máig alkalmazottak.

Az Európai Koncert három állama, Ausztria, Poroszország és Oroszország egy szorosabb együttműködésben is megállapodott, amelyet **Szent Szövetség**nek neveztek. Ez a politikai és katonai szövetség 1848-ig meghatározó befolyást gyakorolt a nemzetközi politikára, és legfontosabb célja a feudális monarchiák és abszolutista hatalom fenntartása. Az Európai Koncert és a Szent Szövetség eredménye, hogy mintegy negyven évig megakadályozta, hogy az európai nagyhatalmak egymással háborúzzanak.

Habár a forradalom kitörésétől a *Napóleon* vereségét hozó waterlooi csatáig mindösszesen 23 év telt el, az eseményeknek máig tartó hatása. A vesztfíliai békeszerződések német területekre vonatkozó eredményeihez hasonlóan csökkent a katolikus egyház hatalma Franciaországban és Európa-szerte. Kialakult a **népszuverenitás** eszméje és a nemzeti egység gondolata. Az abszolút hatalmat gyakorló uralkodó, mint az állam és a szuverenitás megtestesítője helyett előtérbe került a nemzetállam és a nép, mint a szuverenitás hordozója. Az embereket már nem csak az kötötte össze, hogy melyik családhoz tartoznak és melyik uralkodónak az alattvalói, hanem az is, hogy a politikai életben csoportként részt vegyenek, sőt jelentősége lett a közös történelmi múltnak, a közös hagyományoknak és nyelvnek. A nemzeten alapuló közösségi összetartozás-tudat igényének kialakulásában jelentős szerepe volt az ipari forradalom miatt átalakuló társadalmi kötelékeknek is. A munkalehetőségek miatti tömeges elvándorlás a jó kommunikációs lehetőségek hiányában nem a családdal való kapcsolattartást erősítette, hanem új, más elveken alapuló közösségek kialakulását. Az egyén számára a családi kötelékeken túl kiemelten, sőt a legfontosabbá vált a nemzeti-etnikai identitás, létrejött a **nacionalizmus**. Ezzel kialakult a politikai és a kulturális nemzet fogalma és a nemzetállami koncepció.¹⁸

A francia forradalom egyik legjelentősebb alkotása az 1789-ben elfogadott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata volt, amelyben deklarálták az **alapvető emberi jogokat**. Ezzel jelentős lépés történt az abszolutizmustól az alkotmányos monarchia irányába, és tipikusan ezt a dokumentumot tartjuk az alapvető emberi jogok kiindulópontjának, annak ellenére, hogy a szöveg inspirációt merített számos korábbi hasonló dokumentumból, így az angol Jogok Nyilatkozatából (*Bill of Rights*, 1689), az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatból (*Declaration of Independence*, 1776) és a Virginiai Jogok Nyilatkozatából (*Virginia Declaration of Rights*, 1776). Az itt felsorolt nyilatkozatok mind belső jogszabályok és a nemzetközi jog szintjén hasonló átfogó és teljes emberi jogi szabályozás csak a 20. század közepén jött létre (Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1948). Azonban az első emberi jogi részterület, amelyen nemzetközi szabályozás született is a bécsi kongresszushoz kapcsolódik, nevezetesen a rabszolga-kereskedelem betiltása. Ez a nemzetközi tilalom még csak a rabszolgákkal való kereskedelemre fókuszált, és az emberi jogok nemzetközi jogi fejlődésében a következő bő száz évben nem is jelent meg új aspektus. A rabszolgaság és a kényszermunka betiltása, valamint a munkakörülmények javítása volt a nemzetközi emberi jogi jogvédelem célkeresztjében az 1940-es évekig.

2.4. A 19. SZÁZAD ESEMÉNYEI ÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚHOZ VEZETŐ ÚT

A bécsi kongresszus azon elképzelése, hogy az európai békét többoldalú diplomáciai konferenciák tartása útján fogja fenntartani kezdetben lelkesen indult, a lendület azonban gyorsan alább hagyott. 1818 és 1822 között évente megrendezték az egyeztetést az Európai Koncert keretében (tehát az öt nagyhatalom között), ezt követően azonban csak a nagyobb forradalmi események vagy a kitört háborúk rendezése kapcsán ültek össze. Mindazonáltal az első világháború kitöréséig ez több mint harminc találkozt jelentett, ami egyértelműen bizonyítja az egyensúlyra és megegyezésre törekvő politizálást.¹⁹

Az 1700-as évek filozófiai műveiben, majd ténylegesen a francia forradalom során kibontakozó nacionalizmus és népszuverenitás eszméje megijesztette a Szent Szövetség uralkodóit, és az együttműködés egyik legnagyobb motivációját az adta, hogy nehogy a francia forradalomhoz hasonló események jöjjenek létre más államokban is. Mivel a bécsi kongresszus egyik eredményének az újrateremtett hatalmi egyensúlyt tartották, így alappal féltek attól, hogy egy forradalom miatt létrejövő kormányváltás vagy egy terület elszakadása jelentősen kibillentené ezt az egyensúlyi állapotot. A résztvevő államok a kongresszusokat mindig akkor hívták össze, ha valahol forradalmi mozgalmak jelentek meg, és si-

¹⁸ GLATZ 1993.

¹⁹ MINGST 2011, 40. o.; NAGY 1995, 35-39. o.

keresen meg is akadályozta az 1820-as és 1830-as évek forradalmait (pl. a spanyol király abszolutista hatalma elleni felkelést, a nápolyi felkelést, vagy az oroszok által irányított lengyel területeken zajló felkelést). A Szent Szövetség utolsó közös akciója az 1848/49. évi magyar szabadságharc leverése volt.

Az Európai Koncert 1820-as évekbeli döntéseinek egyik legmesszebb ható eredménye lett az Amerikai Egyesült Államok által 1823-ban elfogadott **Monroe-elv**. 1810 körül a dél-amerikai spanyol és portugál gyarmatokon felkelés tört ki és függetlenségi háború indult. A spanyol király helyzetét nehezítette emellett, hogy 1820-ban Spanyolország európai területén is forradalom tört ki, amely eltörölte az abszolutizmust és új alkotmányt vezetett be. Az Európai Koncert keretében megállapodás született, hogy Franciaország beavatkozik és helyreállítja a spanyol király uralmát. Ez 1823-ban sikerült is, és a spanyol király kérte, hogy az európai államok segítsenek neki helyreállítani a hatalmát a dél-amerikai gyarmati területeken is, amelyek többsége eddigre ki is kiáltotta a függetlenségét (pl. Argentína 1816-ban, Chile 1818-ban és Kolumbia 1819-ben Spanyolországtól, Brazília 1822-ben Portugáliától). Ezzel a kéréssel azonban már nem értettek egyet az angolok és a néhány évtizede függetlenedett Amerikai Egyesült Államok se.

1823-ban *James Monroe* amerikai elnök nyilatkozatban fejtette ki, hogy az amerikai kontinens szabad és független, és ott európai nagyhatalmak nem avatkozhatnak be. Ez a kijelentés nem csupán az abszolutista hatalom elnyomása elleni eszmei tiltakozás volt, hanem sokkal inkább az USA hatalmának és beavatkozási övezetének kijelölése. Ennek is köszönhetően lett a Monroe-elv másik elnevezése az „Amerika az amerikaiaké”. *Monroe* elnök azt is kinyilvánította, hogy az USA nem fog európai ügyekbe avatkozni és ezt a politikát alapvetően 1940-ig folytatta.²⁰ Az USA 1917-ben ugyan beavatkozott az első világháborúba, de az elv hatása aztán megjelent pl. abban is, hogy soha nem vált a Népszövetség tagjává. A második világháborúba történő belépése és a Monroe-elv meghaladása tette lehetővé (többek között) a világhatalomként való létrejöttét.

A Szent Szövetség az 1800-as évek első felében összességében sikerrel küzdött a nacionalizmus és felvilágosult, alkotmányos kormányzás elvei ellen, azok mégis elterjedtek Európa túlnyomó részében. 1848-ban egész Európán forradalmi hullám söpört végig, „**a népek tavaszának**” is nevezett eseménysorozatra általánosan jellemző volt a feudális és abszolutista hatalomgyakorlás eltörlése iránti igény és a nemzeti önrendelkezés propagálása. Ezek közül a leghosszabb szabadságharcot Magyarország vívta.

A nemzetek egységbe szerveződésének nemzetközileg kevésbé jelentős eredménye volt pl. a kiigyezés nyomán létrejövő Osztrák–Magyar Monarchia 1867-ben, míg pl. az 1870-ben megalakuló egységes olasz állam és az 1871-ben létrehozott Német Birodalom nagyobb nemzetközi jelentőséggel bírt. A vesztfáliai békeszerződés által szentesített, több mint 200 évig tartó német széttagoeltság ezzel megszűnt és létrejött Európa egyik legerősebb állama. Ugyanígy részben a nacionalizmus eszméjének is köszönhetően indult meg az Oszmán Birodalom szétesése, amelyből 1829-ben Görögország vált ki, majd az 1810-es évektől egyre nagyobb autonómiára szert tevő Szerbia, Montenegró és Románia 1878-ban.

1814–15 után az első jelentősebb háború több európai nagyhatalom között az 1853-ban kitört **krími háború** volt. A konfliktus maga az Oszmán Birodalom és Oroszország között zajlott, amelyben azonban a törökök oldalán részt vett Anglia, Franciaország és a Szárd Királyság is, viszont Poroszország és Ausztria alapvetően kimaradt belőle. Az Orosz Birodalom az 1700-as és 1800-as években folyamatosan bővült, egyre jobban terjeszkedett az európai kontinensen, főként a lengyel és finn területek megszerzésével. A balti-tengeri megnövekedett jelenléte mellé el kívánta érni, hogy a Fekete-tengeren át is tengeri kijárata legyen és uralhassa a Boszporuszt és Dardanellákat, valamint, hogy kiterjeszthesse a hatalmát egyes balkáni területekre is (főként a moldáv, bolgár és szerb területekre). Az Oszmán Biro-

²⁰ NAGY 1995, 37-38. o.

dalom eddigre már hanyatlásnak indult, és több nagyhatalom is remélte, hogy területekkel gazdagodhat ennek köszönhetően. Az oroszok indították a támadást 1853-ban és kezdetben sikereket könyvelhettek el, pl. a Fekete-tengeren elsüllyesztették a teljes török flottát. Erre válaszként az angol, francia és szárd csapatok partra szálltak a Krím-félszigeten, ami ezután a háború legfőbb színtere lett. Majdnem egy évig tartó ostrommal bevették az orosz Szevasztopolt és az oroszok kénytelenek voltak megadni magukat 1855-ben.²¹

A krími háborút lezáró béke 1856-ban, Párizsban született meg. A béke egyértelműen megállította az orosz terjeszkedést Európában, és a cárnak el kellett fogadnia, hogy a Fekete-tengert semleges területté nyilvánítsák. A békeszerződésben megtiltották Oroszország számára, hogy a Fekete-tengeren hadihajókat állomásoztasson, és minden szerződő állam elfogadta, hogy a Boszporuszon és a Dardanellákon nem haladhattak át hadihajók. Ezek a szabályok nem csak az orosz és a török befolyást csökkentették a térségben, hanem egyben növelték ott az angol érdekeltségeket is. Az Orosz Birodalommal szemben azonban egy működő Török Birodalom léte volt az angolok és franciák érdeke, akik támogatták az oszmánok bevételét az Európai Koncert államai közé. Ezzel az addig csak keresztény államokat tömörítő **nemzetközi közösségnek** lett egy iszlám hitű tagja. A béke eredményeként a balkáni török területek egyre nagyobb autonómiát nyertek, amelyre mint a török és orosz területek közötti ütközőterületekre tekintettek. Ezek a folyamatok magyarázattal szolgálnak arra, hogy a 21. században is miért van még jelentősége Oroszország számára a Krím-félszigetnek, az ukrán, moldáv és dél-szláv, főleg szerb területek feletti befolyásnak.

Nemzetközi közösség jelentése, koncepciója

A nemzetközi közösség a történelem folyamán tipikusan nem a Földön létező összes állam közösségére utalt, hanem a nemzetközi kapcsolatokat irányító, a nemzetközi jogot alkotó, keresztény európai államokra. Így a középkorban kizárólag az európai államokat értették alatta, majd az 1800-as évek közepétől belevették az iszlám hitű Török Birodalmat is. A nemzetközi közösségbe nem tartozókra tipikusan, mint leigázható, alsóbbrendű területekre tekintettek. Ez alól csak a már függetlenedett amerikai gyarmatok jelentettek kivételt, azonban az 1899 és 1907. évi hágai békekonferenciák voltak az első olyan nemzetközi jogalkotó konferenciák, amelyekre Európán kívüli államokat, pl. az USA-t, is meghívtak.

A Nemzetek Szövetségének, sőt az ENSZ-nek az Alapokmánya is utal a „civilizált nemzetekre”, ami azt jelentette, hogy a 20. század elején csak a független, nem gyarmati sorba tartozóakat tekintették a nemzetközi közösség részének, habár itt már nem volt lényeges a kereszténységhez tartozás. A nemzetközi közösség kiszélesedése a gyarmatok függetlenné válásával vált teljessé, napjainkra elmondható, hogy az összes, általánosan elismert állam a közösség tagja, függetlenül a vallásától, politikai és gazdasági berendezkedésétől, földrajzi elhelyezkedésétől.

A bécsi kongresszusban vezető szerepet játszó Ausztria kénytelen volt elfogadni, hogy az évtizedek óta szövetséges Orosz Birodalom meggyengült (1856-ban elvesztette a krími háborút és teljes pénzügyi csőd állt be, aminek a rendezése érdekében eladta Alaszkát az USA-nak), hogy elvesztette az itáliai területeit előbb az 1859. évi francia–osztrák háborúban, majd az 1866. évi osztrák–porosz háborúban. Ez utóbbi háború ráadásul azt is eredményezte, hogy a német fejedelemségek felett megszűnt az osztrák befolyás és helyette kizárólag a porosz befolyás érvényesült. Néhány évvel később, 1870-ben létre is jött az egységes olasz állam, 1871-ben pedig az egységes Német Birodalom. Ausztria hatalmát tovább gyengítette, hogy 1867-ben ki kellett egyeznie a magyarokkal és átalakítania az államot Osztrák Birodalomból Osztrák–Magyar Monarchiává.

²¹ VADÁSZ 2011.

A krími háború után húsz évvel, 1875-ben újra fellángolt az **orosz–török konfliktus**, amelynek középpontjában az állt, hogy az egyre gyengülő törököktől függetlenedő balkáni területek felett orosz befolyás érvényesülhessen, valamint, hogy orosz védnökség alatt létrejöjjön egy nagy bolgár állam. Mivel az oroszok megnyerték a háborút, a törökök a san stefanoi megállapodásban (1878) el is fogadták ezeket a feltételeket. Az angolok azonban tartva attól, hogy a fekete-tengeri tengerszorosok felett túl erős lesz az orosz befolyás, oda küldte haditengerészeti flottáját és az osztrákokkal egyetértésben kikényszerítette, hogy a Balkán sorsáról egy összeurópai értekezlet döntsön. Erre 1878-ban, Berlinben került sor, ahol a törökök által elvesztett balkáni területeket osztották szét az érintett nagyhatalmak. Ausztria megszállhatta Bosznia-Hercegovinát közigazgatás céljából, Nagy-Britannia megkapta Ciprust, Oroszország megkapta Besszarábiát, kimondták Szerbia, Románia és Montenegró független államként való létrejöttét, viszont Bulgáriát meghagyták a török birodalom autonóm területének.

Az 1815. évi bécsi célkitűzésekkel szemben a hatalmi egyensúly egyértelműen eltolódott az 1870-es évekre, a törökök, oroszok, osztrákok meggyengültek, az angolok, németek és itáliaiak megerősödtek. Általános, egész Európára kiterjedő háború mégsem jött létre még 40 évig (1914-ig, az első világháború kitöréséig). Ennek magyarázatát több tényező adja. Egyrészt a **hatalmi egyensúlyra** törekvő politizálásban jelentős szerepe volt annak, hogy egy európai állam se legyen túl erős (hegemón). Az államok alkalmi szövetsége rugalmasan reagált a belső és külső változásokra is. Ahogyan a tömegek forradalmától tartottak, és az ellen összefogtak, ugyanígy próbálták megakadályozni, hogy valamely állam túlzott hatalomra tegyen szert. Az egyensúlyozást ebben az időszakban főleg az angolok és az oroszok végezték Európában. (Ennek az erőegyensúlynak a gyengülése vezetett a rugalmas helyett megszilárduló szövetségekhez és megerősödő szövetséges rendszerekhez, amely végül az első világháborúhoz vezetett.)

A béke iránt ható másik tényező az Európán kívüli területszerzésre koncentráció volt. Az 1800-as évek második felében felgyorsult a gyarmatosítás folyamata, és míg a század első felében az európaiak nagyrészt elvesztették a dél-amerikai érdekeltségeiket, addig ebben az időszakban Ázsiában és Afrikában növelték azt. A gyarmatosítás ütemét jellemző adat, miszerint 1876-ban Afrikának még csak a 10%-a volt gyarmatterület, míg 14 évvel később, 1890-ben ez már 90%. Az érintett európai államok 1884–85-ben Berlinben tartották az ún. **Kongó-konferenciát**, amelyen gyakorlatilag egész Afrikát felosztották maguk között. Ez a konferencia is a hatalmi egyensúly fenntartását szolgálta, amelynek elérését attól remélték, hogy a Német Birodalomnak jelentős gyarmati területeket juttattak Afrikában. Az 1800-as évek végére Ázsiában is érvényesült az európai és amerikai befolyás, amely alól csak Japán és Sziám (mai nevén Thaiföld) volt kivétel.²² Ezzel a rivalizálás és az abból fakadó katonai összeütközések gyakran másik kontinensre tevődtek át, habár az európai nagyhatalmak között nem volt jelentős háború a gyarmatok miatt. 1914-re a világ területeinek négyötöde európai uralom alatt állt.²³

Az ipari forradalom volt a harmadik tényező, ami az európai békét segítette elő. Nagy-Britannia élen járt a termelésben, vezető volt az előállított javak exportjában és a technológiák fejlődésében, a gyarmatokról bőséges nyersanyagokkal rendelkezett, és mindezeknek köszönhetően a pénztőke központjává, a világ bankárává is vált. A technikai fejlődés eredményeként jöttek létre az 1860-as évektől kezdődően az első kormányközi **nemzetközi szervezetek** is, így a Nemzetközi Távirat Egyesület (1865), az Egyetemes Posta Egyesület (1874) és a Nemzetközi Meteorológiai Szervezet (1873). Ezek az állandó intézményi struktúrával rendelkező kormányközi és szakértői együttműködések a technikai fejlődés miatti kihívásokra próbáltak nemzetközi megoldásokat találni, így döntéseiket kevésbé befolyásolták a tényleges hatalmi viszonyok.

²² MINGST 2011, 42. o., NAGY 1995, 42-43. o.

²³ MINGST 2011, 42. o.

A béke melletti negyedik tényezőként említhető a **humanitárius és pacifista** gondolkodás terjedése, amely több módon is testet öltött. A korábban említett 1859. évi francia–osztrák háború legfontosabb és az 1800-as évek egyik legvéresebb ütközete Solferino (ma Észak-Olaszország) mellett zajlott. A csata borzalmai és a sebesült katonák ellátásának hiányát látva határozta el *Henry Dunant*, svájci üzletember, hogy létrehozza a Nemzetközi Vöröskeresztet. Ma ez a szervezet a világ egyik legnagyobb humanitárius segélyszervezete és jelentős szerepe volt a nemzetközi humanitárius jog kifejlesztésében, amely fegyveres összeütközések esetén nyújt védelmet a sebesülteknek, hadifoglyoknak és civileknek. A háborúk elkerülésének és a borzalmai enyhítésének igénye vezetett az 1899-ben és 1907-ben Hágában tartott konferenciákhoz is. A két konferencia 13 egyezmény keretében szabályozta a hadi jogot, megtiltotta bizonyos fegyverek és hadviselési módok alkalmazását, szabályozta az államok közötti viták békés rendezését és létrehozta az első állandóan működő nemzetközi bírói intézményt, az Állandó Választottbírószágot. Ez volt a kezdete a háború elkerülésére és a hadijog szabályozására irányuló nemzetközi törekvéseknek, amelyek aztán a 20. század során több tucat nemzetközi megállapodáshoz vezettek. Ennek a folyamatnak a két legnagyobb eredménye az 1945. évi ENSZ Alapokmányba foglalt erőszak tilalma és a hadi- és humanitárius jogot szabályozó 1949. évi Genfi Konvenciók.

2.5. A 20. SZÁZAD „30 ÉVES HÁBORÚJA” – 1914-TŐL 1945-IG

Az előző fejezetben leírt hatalmi egyensúlyra törekvés megborult, amikor az egyre nagyobb hatalomszerzésre törekvő és gazdasági rivalizálás miatt a szövetségi rendszerek megszilárdultak. A szövetségek az 1880-as évektől már nem változékonyak és rugalmasak, egyensúlyra törekvők voltak, hanem szövetségi tömbök alakultak ki. Két szövetség jött létre: az egyik a Németország vezette központi hatalmak, amelyhez tartozott az Osztrák–Magyar Monarchia, Olaszország és Törökország, míg velük szemben az antant szövetsége, nevezetesen a franciák, oroszok és angolok. Noha az **első világháború** kirobbanásának 1914-ben a közvetlen oka a *Ferenc Ferdinánd* ellen Szerbiában elkövetett merénylet volt, mégis számos egyéb tényező is szerepet játszott. 1912–1913-ban háború dúlt a Balkánon a törökök és a szerbek, görögök és bolgárok között, aminek eredményeként a Török Birodalom elvesztette a maradék európai területeit is, és létrejött Bulgária és Albánia is. Ráadásul Szerbia érdekeit sértette az is, hogy Bosznia-Hercegovina az Osztrák–Magyar Monarchia megszállása alatt állt. Németország jóval több gyarmatra szeretett volna szert tenni, amellyel ütköztek az angolok érdekei. Franciaország szerette volna visszaszerezni a németektől az 1871-ben elvesztett Elzászt és Lotaringiát. Az oroszok viszont a frissen létrejött balkáni országokra szerettek volna nagyobb befolyást gyakorolni, és támogaták ott legfőbb szövetségesük, Szerbia vágyait. A merénylet miatt a Monarchia hadat üzent Szerbiának és a megelőző bő húsz évben kötött szövetségi megállapodások alapján néhány hét alatt bevonódott Németország, Oroszország, Anglia és Franciaország is. A következő évek alatt újabb államok léptek be, többször a korábbi szövetségi megállapodással ellentétes oldalon (pl. az olaszok és románok az antant mellett, a törökök pedig a központi hatalmak oldalán). 1914-ben a legtöbben úgy hitték, hogy ez is csak egy lesz a kisebb, gyorsan véget érő összecsapások sorában, azonban nem így lett.

A háború 1918-ig tartott és körülbelül 15 millió ember halálát okozta, a harcok a gyarmati érdekségek miatt kiterjedtek a világ túlnyomó részére. A háborús körülményeket nehezítette az is, hogy a francia forradalom óta terjedő nacionalista és más eszmék (pl. a bolsevizmus) miatt Oroszországban 1917-ben forradalom tört ki és egyrészt megdöntötték a cár hatalmát. Az Amerikai Egyesült Államok 1917-ben a németek által alkalmazott korlátlan tengeralattjáró-háború miatt léptek be az antant oldalán, ezzel a gyakorlatban véget vetve a Monroe-elvnek (habár az USA az első világháború után 1940-ig újra elzárkózó külpolitikát folytatott).

Az első világháborút a **Párizs környéki békeszerződések** (1919–1920) zárták le, amely számos elégedetlen államot hagyott maga után. Németország elvesztette a gyarmatait, Elzász-Lotaringiát és

a lengyel területeit, Oroszország elvesztette Finnországot, Észtországot, Lettországot, Litvániát és a lengyel területeit. A lengyel területek egyesülésével újra létrejött Lengyelország. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott, létrejött az önálló Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, nagy területekkel gazdagodott Románia és Szerbia, ez utóbbi át is alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királysággá. A békeszerződések nem csak a területi rendelkezések terén voltak különösen kemények, hanem a megtorlás része volt a hatalmas összegű háborús kártérítés fizetése is.

Ez a békekötés már nem hasonlított a vesztfáliai és bécsi békék hatalmi egyensúlyra törekvéséhez, megszűnt a konzervatív monarchiák összetartozás-tudata, helyette több különböző ideológia mentén szerveződő, nacionalista államok alkották az európai közösséget, akik könyörtelenül kihasználták a nagyobb hatalom szerzésének lehetőségét a másik gyengesége esetén. A 19–20. század fordulóján nagy népszerűségnek örvendett a politikai és gazdasági liberális gondolkodás, különösen az USA-ban, amely *Wilson* 14 pontján keresztül eszméi hátteret képezett a háború utáni rendezéshez. A béke valódi eredményei és következményei azonban távol álltak a liberális eszméktől, és az 1930-as évektől egyértelműen teret nyert a később realizmusnak nevezett politizálás a nemzetközi kapcsolatokban.

A nemzetközi együttműködés 1800-as évekbeli konferencia-rendszerének mintájára ugyan létrehozták a **Nemzetek Szövetségét** (más néven a Népszövetséget), de az alapvetően sikertelen volt. Az összes nagyhatalom egyszerre sosem volt a tagja, az Egyesült Államok teljesen kimaradt belőle. Gyenge legitimációs és nemzetközi jogalkotási erejénél fogva képtelen volt megakadályozni akár a kisebb konfliktusokat is. Amint egy állam számára kényelmetlenné vált a Népszövetséggel való együttműködés, akkor egyszerűen ki is léphetett belőle, ahogyan tette ezt pl. Németország 1933-ban *Hitler* hatalomra kerülésekor. A szervezet kudarca ellenére azonban a javára kell írni, hogy ez volt a történelemben az első olyan nemzetközi szervezet, amit azzal a céllal hoztak létre, hogy koordinálja az eseményeket világ szinten és megakadályozza a „jogellenes” háborúkat. Ezáltal fontos előzménye és mintája volt a második világháború után létrehozott ENSZ-nek.

Az orosz forradalom és a baloldali eszmék terjedése egy másik, az emberi jogok fejlődése szempontjából jelentős nemzetközi szervezet létrehozásához is vezetett 1918-ban. A **Nemzetközi Munkaügyi Szervezet** (ILO) fő célja az emberek munkakörülményeinek és életszínvonalának javítása a mai napig. Ugyanis az alapító államok úgy vélték, hogy a forradalmakat a tömegek elégedetlensége okozza, és ha sikerül az élet- és munkakörülményeiken javítani, akkor nem fognak forradalmakat és szélsőséges eszméket támogatni. Az ILO keretében olyan nemzetközi szerződések születtek a két világháború közötti időszakban, mint a nők éjjeli munkájának tilalma, a gyermekmunka tilalma, a heti pihenőnapról vagy a dolgozók betegbiztosításáról.

A háború után nem ment könnyen a gazdaság talpra állítása sem és a gazdasági világválság tovább növelte a szélsőséges eszmék, főként a fasiszmus és a kommunizmus terjedését. Mindezek alapján nem meglepő, ha a béke nem bizonyult tartósnak és 1939-ben kitört a **második világháború**. A második világháború során a tengelyhatalmak (főleg a németek, olaszok, magyarok, japánok) együttműködése mögött fellelhető közös ideológiai háttér (fasiszmus), azonban ez nem mondható el a szövetségesekről, akik pusztán a kölcsönös érdekek miatt harcoltak együtt (gondoljunk itt főként a kommunista Szovjetunió és az USA szövetségére, vagy Kína és Nagy-Britannia kapcsolatára). A második világháború globális és totális háború volt, abban a Föld lakosságának nagyjából 80%-a volt érintett. A nemzetközi hadi- és humanitárius jogszabályok ellenére mintegy 60 millió áldozattal járt, amelyből 20–25 millió körüli volt a katona, a többi mind polgári személy. Ebből körülbelül 6 millió volt a Holokauszt áldozata. Ezen felül körülbelül 20 millióra becsülik a háború okozta éhínség és járványok miatti halálesetek számát.

Történelmi távlatból tekintve a két világháborút egy egységként lehet kezelni, ezért gyakran nevezik azt a 20. század harmincéves háborújának. A második világháború végére, 1945-re a világ hihetet-

lenül nagy változáson ment keresztül 1914-hez képest. Mivel a háborút a szövetségesek nyerték meg, nagyrészt ugyanazok az államok, amelyek az első világháborút is, így bizonyos kérdések végleg eldőlték. A néhány évtizeddel korábban elindult hatalmi átrendeződések korábban nem várt eredményekhez vezettek, és a háborúból vezető világhatalomként került ki az USA és a Szovjetunió, Franciaország történelmi szerepe okán megtartotta relatív erejét, azonban a Brit Birodalom elvesztette vezető pozícióját. Németország néhány évre megszűnt létezni, majd 1949-ben kettészakadva jött létre, ami 1990-ig tartott. Japánt porig rombolták a két atombombával, Kína túlnyomó részén pedig a kommunista pártot vezető *Mao Ce-tung* került hatalomra.

A második világháború utáni világrendet már 1941-ben az **Atlanti Chartával** elkezdte megtervezni az USA és Nagy-Britannia. A Chartában kifejtették, hogy a háború utáni világot úgy képzelik el, hogy minden állam egyenlő feltételekkel részt vehet a világkereskedelemben, minden nép megválaszthatja állama kormányformáját, minden állam szuverén egyenlő, és minden állam mondjon le a fegyveres erőszak alkalmazásáról a nemzetközi viszonyaik rendezése során. Ezeket az elveket a háború során több dokumentumban is megerősítették, így pl. 1942-ben az Egyesült Nemzetek Nyilatkozatában, amely elsőként nevezte az együttműködést az Egyesült Nemzeteknek. A szövetséges államok abban is megállapodtak, hogy a Nemzetek Szövetsége kudarca ellenére szükség van egy univerzális nemzetközi szervezetre, amelynek a keretében koordinálják a nemzetközi viszonyokat. Az előbbi elvek mentén és elnevezést alapul véve már a második világháború vége előtt, 1945 nyarán megszületett az **Egyesült Nemzetek Szervezete**, az ENSZ.

2.6. A HIDEGHÁBORÚ

A második világháború során a teljesen ellentétes ideológiát valló USA és Szovjetunió képes volt a közös érdekeik miatt együttműködni, azonban ez a háború végével megszűnt. A vesztes államok sorsát illetően sem volt már teljes egyetértés közöttük, míg Japánt az USA szállta meg, addig Németországot és Ausztriát az amerikaiak, angolok, franciák és oroszok négy megszállási övezetre osztották. A győztesek más államok területét is megszállták, és ott jelentős mértékben igyekeztek befolyásolni a belpolitikai viszonyok alakulását. Ez különösen így volt a szovjetek által megszállt területeken, mint pl. Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország és Kelet-Németország. A szovjet támogatás eredményeként mindenütt a kommunista pártok szereztek meg a hatalmat, és egyre távolodott egymástól a liberális eszméket képviselő nyugati államok és a szovjet mintát követő államok elképzelése arról, milyen legyen a világ. A Szovjetunió a határai mentén igyekezett kiterjeszteni a befolyási övezetét, ütköző zónát létrehozva. *Churchill* ezt már 1946-ban úgy fogalmazta meg, hogy vasfüggöny ereszkedik le Európa közepén. Az agresszív szovjet külpolitika már 1947-ben arra ösztökölte az Amerikai Egyesült Államokat, hogy a feltartóztatás (*containment*) elvét követve próbálják kordában tartani a szovjetek terjeszkedését. Így az USA külpolitikájának legfőbb elemévé vált, hogy megakadályozza a baloldali eszmék és a kommunizmus térnyerését a világ bármely pontján. Az Észak-Atlanti Szerződés Szervezete, azaz a NATO 1949-ben történő létrehozásával létrejött a szovjetellenes nyugati katonai szövetség is és ezzel megkezdődött a **hidegháború**.

A hidegháború

Korszak 1947 és 1990 között, amelyet a két szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállása jellemez. A két állam között közvetlen („forró”) háborúra nem került sor, azonban a rivalizálás kiterjedt az ideológiai, kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai területekre is, valamint más kontinensekre kihelyezett, helyettesítő háborúkban nyilvánult meg. Központi kérdései voltak a feltartóztatás, a fegyverkezési verseny és kölcsönös elrettentés doktrínája.

A hidegháború kifejezés arra vonatkozott, hogy a két szuperhatalom között tényleges és közvetlen konfrontáció nem volt, azonban a viszonyuk erősen ellenséges maradt. Válságok sorozata alakult ki, és a nagyhatalmak a hatalmi érdekeik védelme miatt kihelyezték, ún. helyettesítő háborúkban vettek részt. Ilyen volt a koreai háború (1950–53), a kubai rakétaválság (1962), a vietnámi háború (1965–1973), és Afganisztán szovjet megszállása (1979–1989).

A két világháború teljes mértékben megváltoztatta a korábbi hadviselést, technikai újítások tömegét vezették be, amelyek később az élet sok más területére is kihatottak, csak két példát említve: a repülés és az atomenergia. Az atomenergia ismerete és az atombomba előállításának tudása jelentős szerepet játszott abban, hogy a két nagyhatalom nem vívott egymással közvetlen háborút. Ezt nevezzük a **kölcsönös elrettentés** stratégiájának, amikor a békét az biztosítja, hogy a felhalmozott atomerővel a teljes pusztulást hozná mindkét fél számára, emiatt egyik fél sem lehet győztes. Ez fegyverkezési versenyhez és feszültségekkel teli állapothoz vezet, de ugyanakkor békét is eredményez a felek között.

A két szuperhatalom előnyére vált az is, hogy a második világháború után felgyorsult a **gyarmatbirodalmak szétesése** és a gyarmati területek függetlené válása. Ezek a gyarmati háborúk egyrészt lekötötték a legnagyobb gyarmattartó államokat, főként Nagy-Britanniát és Franciaországot, másrészt jelentősen visszavetették azok gazdasági helyzetét és nagyhatalmi pozícióját. A gyarmatbirodalmak szétesésének az is következménye lett, hogy a nemzetközi közösség óriási mértékben kibővült. Míg 1945-ben körülbelül 70 független állam létezett, addig 1960-ban már 100, 1977-ben 150, 2018-ban pedig több mint 190. Míg az 1800-as évek elején a nemzetközi közösség tagjainak csak az európai államokat tekintették, addig ez napjainkra mintegy 200 államból áll, amelyek a világ bármely pontján lehetnek.

A gyarmati függetlenedés véres háborúkkal és határvitákkal járt, így a második világháború utáni időszakra semmiképpen nem mondható, hogy békés lett volna, inkább csak az jelenthető ki, hogy Európában, illetve a legnagyobb hatalmak között nem volt háború. A nyugati fejlett országokban létrejött békés viszonyok kedvezően hatottak a gazdaság, ipar és technika fejlődésére, így a 20. század második fele felgyorsult ütemű fejlődést, magas általános életszínvonalat és emberi fejlettségi szintet hozott számukra. Az Egyesült Államokkal szövetséges államok a kapitalista és liberális gazdaságpolitikát követve világszintű szabad kereskedelmi hálózatot hoztak létre (ld. GATT és WTO).

Ennek köszönhetően néhány évtized alatt egyre nyilvánvalóbbá vált az Amerikai Egyesült Államok gazdasági fölénye a Szovjetunióval szemben, amely az 1980-as évek végére meggyengült. 1989–1990 folyamán számos államban megdőlt a kommunista-szocialista államberendezkedés (pl.: Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország). Ledőlt a berlini fal és 1990-ben újra egyesült a két német állam. A Szovjetunióban a kommunista hatalom gyengülése nem csak **rendszer váltást**, hanem az állam teljes szétesését eredményezte (1990–1991). A Szovjetunió 15 államra esett szét, jogutódja Oroszország lett. Ezek a változások nem mindenütt zajlottak békésen, Jugoszláviában véres polgárháború bontakozott ki (1991–1995, 1999), amelynek máig rendezetlen következményei vannak, pl. Koszovó helyzete. Az etnikai konfliktusok más kontinenseken is megjelentek, különösen kegyetlen példaként a ruandai népirtás (1994) vagy a volt szovjet utódállamok közötti konfliktusok (pl.: orosz–grúz háború vagy az azeri–örmény háború 1988–1994 között).

2.7. 1990-TŐL NAPJAINKIG

A Szovjetunió szétesésével az addig bipoláris (két nagyhatalom köré összpontosuló) világrend unipolárisrá vált. Az 1990-es évek elején az Amerikai Egyesült Államok a világ olyan vezető hatalma volt,

amely egyedül nagyobb hatalommal bírt, mint a többi nagyhatalom együttvéve. Ez az állapot azonban csak néhány évig tartott.

A 2000-es évek elejétől beléptünk az új, globális, **többpólusú (multipoláris) világrendbe**, amelyben az Amerikai Egyesült Államok mellett újra nagyhatalom Oroszország és a történelemben először Kína is. Az USA még mindig a világ vezető hatalma, azonban a hatalmi egyensúly irányába hat Kína és Oroszország erősödése. Európában Franciaország tartja nagyhatalmi pozícióját, míg Németország rohamos mértékben erősödik. Ezzel szemben viszont valószínűleg tovább fog csökkenni az Egyesült Királyság nagyhatalmi ereje, amikor kilép az Európai Unióból. Az ő hatalmuk mellett egyértelműen azonosítható regionális vezető államok is vannak, pl. Törökország, Irán, Nigéria, India és Pakisztán.

Globális kihívások

A 21. századra az államok minden korábbinál szorosabb rendszerben kapcsolódnak egymáshoz és függenek egymástól. A világ egy „globális falu”, így nem csak az előnyök élvezete közös, hanem a problémák megoldása iránti felelősség is. A terrorizmus, migráció, klímaváltozás és környezetkárosítás, a népességnövekedés mind olyan kihívások, amelyekre a nemzetközi közösség tagjai csak együttesen tudnak mindenki számára jó választ adni.

A nemzetközi közösségnek új, globális kihívásokkal kell szembenéznie, ezek közül a legjelentősebbek a **terrorizmus**, a migráció és a klímaváltozás. A 2001. szeptember 11-i Amerika elleni terroristamadások új fejezetet nyitottak a terrorizmus elleni küzdelemben, lehetővé téve, hogy az Amerikai Egyesült Államok vezetésével a hajlandó és képes államok világméretű harcot folytassanak a terrorizmus ellen. Ennek eredményeként háborút folytattak Afganisztán és Irak ellen, destabilizálva a teljes közel-keleti régiót. A destabilizálódás nem csak az amerikai beavatkozás eredményeként jött létre, hanem hozzájárult az ún. arab tavasz is, amikor 2010–2011 folyamán Észak-Afrika és a Közel-Kelet országaiban tüntetések és forradalmak, sőt polgárháborúk törtek ki. Ennek köszönhetően számos államszervezet összeomlott és a társadalmak tartós konfliktusba süllyedtek, pl. Szíriában és Líbiában. Az ilyen globális kihívásokkal szemben alapvetően csak közösen tudnak hatékonyan fellépni az államok, így a nemzetközi együttműködésre a 21. században nagyobb szükség van, mint valaha.

A többpólusú világrendben is vannak érdekszférák és befolyási övezetek, amelyeket a nagyhatalmak folyamatosan biztosítani próbálnak (pl. Oroszország Ukrajnában és a volt szovjet utódállamokban, vagy Kína a környező államokban és tengereken). Az új hatalmi egyensúly részben kialakulóban, részben változóban van, alkalmanként láthatóan megjelenik az államok politikai döntései mögött, de kérdéses, hogy a második világháború vége óta tartó nagyhatalmi szinten békésnek tekinthető világrend meddig fog fennmaradni.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK

1. Mi a jelentősége a nemzetközi kapcsolatokban a vesztfáliai békének?
2. Mondjon három példát az ókorban megjelent nemzetközi együttműködési formákra!
3. Mi a nemzetközi közösség?
4. Mi a nemzetközi szerződés?
5. Milyen eredményei lettek az 1800-as évek második felének humanista és pacifista gondolkodásának?
6. Mit jelent a többpólusú világrend?
7. Jellemezze a hatalmi egyensúlyra törekvést a történelmi példákon keresztül!
8. Mi a kölcsönös elrettentés stratégiája?
9. Mondjon példát a helyettesítő háborúra!
10. Mikor volt a hidegháború?

AJÁNLOTT IRODALOM

- BLOCH, Marc: A feudális társadalom. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- CSIKÁNY Tamás: A harmincéves háború. Korona Kiadó, Budapest, 2005.
- FRIEDMAN, George: The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century. Anchor Publishing, 2009.
- HUNTINGTON, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- KISSINGER, Henry: Diplomácia. Panem-Grafo Kiadó, Budapest, 1998.
- MINGST, Karen A.: A nemzetközi kapcsolatok alapjai. Napvilág Kiadó, Budapest, 2011.
- NAGY Károly: A nemzetközi jog, valamint Magyarország külkapcsolatainak története. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1995.
- VADÁSZ Sándor: 19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Osiris Kiadó, Budapest, 2011.

